

Trebaju li nam još utopije?

Uz 500. obljetnicu objavljivanja »Utopije« sv. Tome Morea

*Ivan Koprak**

Ove će se godine na razne načine i na različitim mjestima — znanstvenim raspravama, simpozijima, kulturnim događanjima — proslaviti 400. obljetnica smrti slavni književnika Miguela de Cervantesa i Williama Shakespearea; 300 godina od smrti značajnoga filozofa, suosnivača berlinske akademije znanosti, Gottfrieda Wilhelma Leibniza, te 500 godina od tiskanja knjige engleskoga humanista i političara, sveca Katoličke i Anglikanske crkve sir Thomasa Morea (1478. — 1535.) pod neobičnim nazivom *Utopija*. Raspravljat će se o tim velikanima i o njihovim utjecajima na kulturna, politička i ina događanja tijekom povijesti.

Cervantes i Shakespeare svojim su djelima ostavili neizbrisiv trag u budućnosti svjetske književnosti. Na njihovim je idejama nastajao novi svijet književnosti. Poznato je da je matematičar, diplomat, filozof, po mnogima »posljednji polihistor« Leibniz tvrdio da živimo u najboljem od svih mogućih svjetova. »Engleski Sokrat«, sir Thomas More, u svojoj *Utopiji* govori o ideanom društvu, sanja o boljoj budućnosti...

Možda nam se sve to, u okolnostima u kojima živimo, čini pomalo naivnim. Možemo li, gledajući svijet oko nas, danas zaključiti da živimo u najboljem svijetu? Može li nas i danas nositi Leibnizov optimizam? Koji ideali i društvene vizije pomažu boljitku našega svijeta? Nije li, s obzirom na sve jalovosti naših utopija, na kraju opravdan zaključak jedne rock–pjesme iz 80–ih godina prošloga stoljeća: »sve postaje bolje ali ništa nije dobro«?

Knjigu pod naslovom *De optimo Rei publicae Statu deque Nova Insula Utopia* (»O najboljem državnom uređenju i o novom otoku Utopiji«) — ili jednostavno *Utopija* (»Nigdjezemska«) — knjigu relativno maloga opsega ali poduljega naslova, objavio je tiskar Theiry Martens iz Louvaina u prosincu 1516. godine u belgijskom gradu Antwerpenu (gospodarskom i kulturnom središtu Europe onoga vremena). Na to nas danas podsjeća spomenik postavljen u blizini katedrale u Antwerpenu.

Autor *Utopije* sv. Toma More zajedno s Erazmom iz Roterdama pripada krugu renesansnih pisaca. Erazmova rasprava *Stultitiae laus* (*Pohvala ludosti*) iz 1509. godine, posvećena Moreu, i Moreova *Utopija* iz 1516. godine na svoj su način komplementarna djela »transalpinske renesanse« napisana u šaljivom i ironičnom stilu. Početkom rujna 1516. godine More je svojemu prijatelju Erazmu poslao dovršeni rukopis pod izvornim naslovom *Nusquama* (»Nigdjevo«). Erazmo mu je 3. listopada odgovorio pohvalivši njegov trud i predložio mu da se zauzme za tiskanje djela.

* Prof. dr. sc. Ivan Koprak, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: ikoprak@ffdi.hr

Tri godine prije objavljivanja *Utopije*, 1513. godine, jedna je druga knjiga (doduše tek kao rukopis) počela kružiti u intelektualnim krugovima kolijevke humanizma, renesansne Italije. Bila je to rasprava pod naslovom *Il principe (Vladar)* Nikole Machiavellija. Poznato je da je u navedenoj knjizi demistificiran karakter vlasti i monarhijski oblik vladanja. Moreova *Utopija* ima sličan ali i potpuno različiti ton.

Utopija, bez obzira shvatimo li je kao »ne–mjesto« (*ou–topos*) ili kao »dobro mjesto« (*eu–topos*), započinje svojevrsnom kritikom gospodarskoga, političkoga i društvenoga stanja u Engleskoj za vrijeme kralja Henrika VIII. Čini se da nema nekih pisanih tragova da je kralj Henrik VIII. bio protiv tih kritika. Štoviše, 1517. godine Henrik VIII., shvaćajući da politika treba snove i vizije, uključio je autora te knjige u svoj savjetnički tim. Nekoliko godina kasnije (1525.) imenovao ga je upraviteljem kneževstva Lancaster, a 1529. godine i lordom kancelarom.

Nakon prvoga izdanja *Utopija* je pala u zaborav. Političke okolnosti su se promijenile. Henrik VIII. je 1532. godine Morea, na njegov vlastiti zahtjev, a zbog neslaganja s njegovom politikom prema religiji i Crkvi, razriješio službe. Od tada je započelo njihovo razilaženje. Godine 1534. More je dospio u zatvor, a 1535. godine je »zbog veleizdaje« osuđen na smrt. Prva Moreova biografija, iz pera njegova zeta Williama Ropera, potpuno je prešutjela *Utopiju*. Prije nego što je završila na Indeksu zabranjenih knjiga, *Utopija* je 1565. cenzurirana. Ibačen je dio prve knjige u kojem se izruguje neobrazovanomu redovniku, a iz druge knjige i svi opisi koji bi mogli asociirati na poganske vjerske običaje Utopljana.

Ipak, *Utopija* je na svoj način i dalje živjela. Fascinirala je čitatelje tijekom pet stoljeća, utjecala je i inspirirala brojne pisce i mislioce, poticala je političke promijene... Poznato je da je Karl Kautsky smatrao autora *Utopije* ključnom osobom u ranom razvijanju socijalističkih ideja. Zato je Moreovo ime bilo posebno drago političkoj ljevici sovjetskoga tipa. Ime mu je (uz Marxa i Engelsa) uklesano na obelisk koji je u Moskvi po završetku revolucije dao podići sam Lenjin.

Katolička crkva je za pape Pija XI., u svibnju 1935. godine, Tomu Morea proglasila svetim. Svecem ga priznaje i Anglikanska crkva. Jonathan Swift, svećenik Anglikanske crkve i autor slavnoga romana *Gulliverova putovanja*, opisao je Morea »čovjekom najuzvišenijih kreposti kojega je Ujedinjeno Kraljevstvo ikada imalo«.

Knjiga *Utopija* pisana je kao dijalog između izmišljenoga lika, mornara i filozofa erudita Rafaela Hitlodeja (Rafael Hythlodeus), nizozemskoga humanista Pietera Gillesa i naratora Tome Morea. More je, kroz usta R. Hitlodeja oslikavao tadašnji život. Prezime je složenica sastavljena od grčke riječi *hythlos* (tričarija, besmislica) i *daios* (znalac, upućen) ili *daiein* (dijeliti, širiti), dakle, »širitelj besmislica« ili »stručnjak za gluposti«. Ime Rafael pak upućuje na ime iz *Knjige o Tobiji*, a znači »Bog liječi«!).

Sam Hitlodej tip je lutajućega intelektualca. Život koji je poznao u Europi više ga nije privlačio. Bogati su se bogatili na račun siromašnih; zemlja je bila podijeljena u velike, privatne parcele i pretvorena u pašnjake za velika stada ovaca. Ljudi koji su nekada obrađivali zemlju bili su primorani napustiti svoj posjed, osuđeni na to da se snadu sami. Vojnici koji su se vraćali iz ratova nisi mogli naći posao; osakaćeni veterani, naviknuti da žive kao umirovljenici o trošku bogatih, postali su sitotinja...

U *Utopiji* nailazimo na dijelove u kojima bi bilo dovoljno zamijeniti tek pokoje ime da bismo dobili sliku našega vremena. S jedne strane najekstravagantniji luksuz, s druge pak stane velika bijeda. Siromašni prose, oni imućniji krađu; lopovi i skitnice se privode, linčuju čak i osuđuju na smrt. Kao i danas, ljudi se žale da zako-

ni nisu prihvatljivi ili da se ne provode... Na toj pozadini More razvija ideju o idealnom političkom uređenju, u kojem ne postoji privatno vlasništvo, nema bogatih ni siromašnih, gdje svi članovi društva uživaju jednaka prava i obveze prema svojim sposobnostima, a društvo je organizirano na racionalnom principu prema načelima razboritosti, vjere i morala. *Utopija* je postala svojevrsan korektiv realnosti.

Danas »utopije« nemaju prođu. Od druge polovice 20. stoljeća pojam je utopije sveobuhvatnim racionaliziranjem izrugan i diskvalificiran. Umjesto neostvarenih snova i snatrenja danas se posvuda traži realizam i efikasnost. Zapravo, prema mišljenju K. R. Poppera, sve su utopije, u formi svojevrsnoga »utopijskoga inženjeringa«, prokockale svoj kredibilitet. Postale su prijetanja humanosti. Zato mnogima utopija danas predstavlja ne samo neostvarivi san nego i opasnu eskapističku fantaziju.

Svatko tko danas gleda naprijed (u budućnost) ne vidi ništa dobro! Mnogostruke nepravde, klimatske promjene, gospodarske katastrofe... Istina, amoralizirana Europa je postala »obećana zemlja«, »utopija« — mjesto čežnje — mnogim nesretnicima, izbjeglicama, ali nažalost i prostor »kulture odbacivanja« i »kulture smrti«, pa i poligon za terorističke akcije. Europa pred najezdom izbjeglica i prognanika traži učinkovita rješenja, a ne utopijske slike idealnoga svijeta.

Današnji Europljanin, zabavljen neoliberalnom i postmodernom kombinatorikom, izgubio je jasnu viziju budućnosti. Istina, on govori o »održivom razvoju«, »demokraciji«, »ravnopravnosti za sve«... No, te i druge floskule liberalnoga svijeta ostavljaju nas bez pravih ideala, slika uzora kojima težimo. Ovo naše postmoderno doba jednostavno gubi nadu, strahuje od ugrožene budućnosti, strepi od scijentizma i tehnicizma... Sumnjam da je ikada u prošlosti bilo moguće napredak promatrati golim okom, kako se događa, kako se uspinje i širi bezbrojnim pravcima nepopisivom brzinom kao danas. Budućnost je stigla i prestigla nas. Najviše u strahu. Tako naše vrijeme, zastrašeno negativnim slutnjama, ne vidi razloge za nadu.

Svaka kultura, pa i naša moderna, je bitno utopijska, vizionarska. Nema toga sustava u svijetu koji može potpuno zatrti čovjekovu otvorenost za budućnost, za nadu. Vizije boljih svjetova okupiraju čovjeka već tisućljećima, neovisno o tome imaju li one pritom religijski ili politički ili književni oblik. U nama živi utopijska svijest kao esencijalna oznaka ljudskosti. Zato je utopija kao prostor nade u biti, ukoliko se ozbiljno shvati, pozitivan stav jer ne dopušta čovjeku da se pomiri sa sadašnjim stanjem, da se uspava i preda pesimizmu.

U pozitivnom smislu utopija se sastoji u stavu da sve što čovjek radi ima svoju granicu, prije ili kasnije mora se suočiti s vlastitim granicama, kao i s granicama drugih, i prihvatiti ih, računati na njih... Čovjek mora prihvatiti da će uvijek postojati raskorak između onoga što želi i za čime teži i onoga što u stvarnosti može ostvariti. Zato papa Franjo ne prestaje upozoravati da nas nada poziva prepoznati da uvijek postoji izlaz, da uvijek možemo naćiniti zaokret, da uvijek možemo učiniti nešto za rješavanje problema. Potrebni su samo drukčiji pogledi, drukčiji način razmišljanja, stil života koji će zajednički stvoriti otpor napredovanju samo tehnokratske paradigme. Problemi suvremenoga društva — socijalni, ekološki i ekonomski — traže hitno preispitivanje i djelovanje, a rezultati se mogu postići samo s jasnim i visokim ciljevima.

Više od svega društveni okviri i politika danas trebaju utopije. Zapravo, oni se u biti hrane utopijama. Od političara se traži određena utopijska karizma. On mora voditi narod prema, kako je rekao francuski pjesnik Louis Aragon, *les lendemains qui chantent* — »sutrašnjicama koje pjevaju«. To je činila Moreova *Utopija*.

Zato je, za hodočašća parlamentaraca i državnika u jubilarnoj 2000. godini u Rim 31. listopada, sveti papa Ivan Pavao II. proglasio Tomu Morea zaštitnikom državnika i političara. U nabrojanju razloga za taj čin Papa navodi kako je More bio učen čovjek, istinski čovjekoljubac, primjeren muž i otac, čovjek visokoga moralnoga značaja, osoba zaokružene cjelovitosti, koja se, da bi ostala vjerna Bogu i svojoj savjesti, odrekla svega — pa i političke moći, čovjek vizije boljega svijeta... On je svoje političko djelovanje stavio u službu slabih i siromašnih a društvene je proturječnosti, kako je uočljivo u *Utopiji*, rješavao tankočutnim osjećajem za jednakost. Štitio je obitelj te je upornim zauzimanjem promicao cjeloviti odgoj mladeži. Nije išao za brzim uspjehom i nije tražio tek provizorna rješenja. Bio je protivnik političkih povlastica; uzor–kršćanin i uzor–političar koji je vjerovao ne samo znanstvenoj slici svijeta nego i svijetu kao takvomu; ne samo sociološkim statistikama nego i vizijama; ne samo objektivnoj interpretaciji stvarnosti nego i njezinoj projekciji; ne samo preuzetoj ideologiji nego i vlastitoj misli; ne samo promidžbi i zavodenjima nego i glasu savjesti... Vizionar, karakter, duhovan i tolerantan čovjek, čovjek s vlastitim pogledom na stvari, odvažan da bude ono što jest i da ide svojim originalnim putem koji mu preporučuje savjest — to je političar i svetac, Toma More.

S pravom je Erazmo Roterdamski, koji je iste godine u kojoj je objavljena *Utopija*, 1516. godine, objavio djelo koje je zapravo predstavilo epitom literature političke edukacije, naslovljeno *Institutio principis Christiani* («Odgoj kršćanskog vladara»), namijenjeno budućemu caru Svetoga Rimskog carstva Karlu V., kada je doznao za njegovu smrt, zaključio: »... mrtav je Toma More, lord kancelar Engleske čija je duša bila čišća negoli najbjelji snijeg, čiji je genij bio tako velik kakvoga Engleska nije još nikada imala i kojega zasigurno nikada neće imati...« Čovjek za sva vremena!

I danas kada suvremeno društvo zbog relativiziranja i tehniciziranja životnih područja zaboravlja svoju upućenost na onostranost i hiti prema tomu da čovjeka promatra kao konglomerat različitih funkcija i uloga; danas kada globalizacija s jedne a postmoderna i newageovska svijest krparenja s druge strane označavaju naše društveno stanje u kojem zamiru zdrave vizije i kada su od politike preko gospodarstva pa sve do genetike poljuljana mjerila vrednovanja — More je primjer vizionara bolje budućnosti. On je svetac za sva vremena.

Utopije su prostor vizionara (svetaca) i proroka. Sveci su ljudi koji svoj životni vijek provode tražeći ono što preostali svijet ne može svojom maštom zamisliti. Pomiču naše granice do nade. Ne dopuštaju čovjeku da se pomiri sa sadašnjim stanjem, da se uspava i opusti... »Utopije nas tjeraju naprijed«, odgovorio je papa Franjo u jednom intervjuu na pitanje novinara i fotografa argentinskih dnevnih novina *La Voz del Pueblo* («Glas naroda») nije li utopija govoriti i raditi na iskorjenjivanju siromaštva. Papa je istaknuo pri tome kako postoje tri stvari koje uvijek trebamo imati na pameti, čitav život: sjećanje, sposobnost gledanja u sadašnjosti i utopiju. »Ako posijem svoje korijene i zaboravim na sebe, dogodit će mi se ono što se događa svim biljkama, umrijet ću; ako živim samo u sadašnjosti bez pogleda u budućnost, dogodit će mi se sve što se događa svakomu lošem upravitelju koji ne zna predviđati!«

Trebaju nam proroci, sveci vizionari koji sanjaju bolju budućnost... Zapravo, trebaju nam »utopijske oaze«. Presuše li nam one, onda će se, kako je jednom rekao Jürgen Habermas, »proširiti pustinja banalnosti i bespomoćnosti«.